

ÉLMÉNYEK, ÉRZELMEK ÉS EGZISZTENCIÁK STRUKTÚRÁI

Az emberi létezés folytonosságát, a nemzedékek egymásutániságát kissé szomorúan, lehangolóan a népdal „utánunk is mások jönnek...” metaforával veszi tudomásul. Ez a retorikai kijelentés annyira triviális, hétköznapi, hogy szinte nincs is mit hozzáfűzni, egyszerűen nyugtáznunk kell: így van, ez van. Ellene – legalábbis egyelőre úgy tűnik – nem tehetünk semmit, hiszen a korcsoporti egymásutániság természeti, biológiai meghatározottsága tény. S akkor sem módosulhatna különösebben az emberi létezés mennyiségi, időbeli, biológiai ritmusa, ha a korosztályi egymásutániság a jövőben statisztikailag ritkuló-sűrűsödő tendenciát mutatna, vagy pedig az élet teljes időtartama mai tapasztalatainktól eltérő matuzsálemi távlatokat öltene. Ebben a folklorisztikus és hétköznapi megközelítésben is – láthatóan – a nemzedék értelmezése és jelentéstartalma többszörösen átfedi egymást.

A tudáselit világában sincs másként. A dolgozatunk tárgyát képező román tudáselit esetében például azt tapasztaljuk, hogy a diskurzusban (esszék és szövegek) részt vevők hol az egyesülés (1859) nemzedékéről, hol az első világháború előtti nemzedékéről, hol a huszonkettes vagy huszonhetes ifjú nemzedékről, a Nap Fiairól stb. beszélnek. Ugyanakkor az „új” jelző nemcsak nemzedéki, hanem ideológiai pozíciót is kifejez, azt az irányzatot, amely éppen domináns szerepre tör a kulturális mezőben.

Fenomenológiai vagyis mindennapi szóhasználatban tehát hol az apák és fiúk, fiatal illetve idős nemzedékéről szokás beszélni (egyenes vonalú leszármazási csoport – életkori csoport), hol azonos életkorúak csoportjáról (pl. ötvenes évek nemzedéke), hol az életkorban egymáshoz közel álló, bizonyos közös vonásokat hordozó laza csoportosulásról, amelyeknek közös történelmi-társadalmi-kulturális élményekben volt részük (a világháborúk, a kulturális-ideológiai irányzatok, a forradalmak, az Erdélyi Fiatalok csoportosulása stb.). Ugyanakkor az „utánunk is mások jönnek...” metaforában s az említett példákban – láthatóan – benne van az egymásutániság, a váltakozás keltette reflexió mint nemzedékek váltakozása, amely egyben az értékek és javak áthagyományozását jelenti, és ugyanakkor ott van az elhatárolódásra való törekvés is. Hogy az áthagyományozott értékekből és javakból a csoportok mit tartanak meg és mit nem, s hogy az elhatárolódási kísérletek mennyire sikeresek, arról még szó lesz.

A triviális kijelentésekből is megállapítható, hogy a nemzedék terminusok jelentéstartalmainak mindennapi-empirikus értelmezései az idő és az emberi interakció, a kétfő hatásösszefüggéseire utalnak. Ezen dimenziók történeti és szociológiai fogalmi kereteinek kidolgozását Mentré és Mannheim úttörő munkásságának köszönhetjük. A kortárs szociológia főleg a mannheimi nemzedékdefiníció mentén halad tovább akkor, amikor társadalmi-kulturális és történeti kontextusba ágyazza a nemzedéki pozí-

ciók nem egyidejűségek egyidejűsége sajátosságainak vizsgálatát. A nemzedéki téma – itt most eltekintünk a juvenológiai probléma megközelítéseitől – diszciplinárisan több (demográfia, antropológia, szociológia, filozófia stb.), s ezeken belül is tovább tagolható részkutatás lehetőségeire nyújt alkalmat. Itt Veress Károly monográfiájára hívjuk fel a figyelmet, amelyben a kolozsvári filozófus az újabb magyar szakirodalomban első ízben tesz kísérletet a téma összegző, a társadalomtudományok szinte egészét átfogó generációelméleti és módszertani javaslatok áttekintésére, noha a szerző szándéka a nemzedéki téma filozófiai dimenzióinak megértése. A kérdés biológiai, szociológiai, antropológiai alapvetéseit akkor sem tudja mellőzni, amikor a nemzedék szociológiai fogalmának tartalmi elégtelenségeit hangsúlyozva törekvésének főirányában a „filozófiai” és „kulturális nemzedék” fogalmának és elméletének felépítése áll. Itt közbevetőleg annyit jegyezzünk meg, hogy „filozófiai” és „kulturális nemzedék” fogalmak helyett, akárcsak Mannheim esetében, aki a „társadalmi nemzedék” fogalmát vezette be, úgy látjuk, jobban kifejezi az időben-térben szövődő, hálózatszerű, társadalmilag differenciált nemzedéki pozíciókat, ha a nemzedék társadalmi, filozófiai, kulturális stb. dimenzióiról beszélünk. Veress Károly végül is öt tételben foglalja össze a nemzedék szociológiai dimenzióit, amely részleges eredmény, a filozófiai dimenzió (nemzedék) kidolgozásának előmunkálataiként értelmezhető. Az elemzésben a különböző dimenziókat a jobb, tisztább érthetőség kedvéért szétválasztja, a valóságban azonban ezek a dimenziók egymást átszövő hálózatot képeznek, így tehát nem tehetünk olyan kijelentéseket a nemzedéki témákban sem, mintha az elemzés egyik szintje jobban megközelítené a valóságot, mint a másik. Empirikusan a különböző dimenziók, ha változó mértékben és intenzitással is, szerves kapcsolatban, egymásra vonatkozásban, kölcsönhatásban vannak. Jelképebben: az azonos szövet különböző mintázatainak színárnyalatait illesztjük. A társadalmiság szociológiai tényéből is következik, hogy a nemzedék fogalmának tartalmi és elméleti rekonstrukciójában a társadalmi dimenzió a túlsúlyosabb, ugyanis a társadalmi dimenzió a tért-időt, a strukturális mintázatot, a kultúrát, a szocializációt, az elsajátítás, tanulás szintjeit, az értékek szelekciós hierarchiáját stb. jobban kifejezi, pontosabban, jobban ötvözi. Ezért is lehetett rokonszenves Mannheim számára a társadalmi nemzedék fogalma, ugyanis ezzel a kérdés társadalmi dimenzióját tehetette hangsúlyosabbá. A fogalom tartalmi alkotóelemeit – megtartva/kibővítve – Veress Károly így összegzi: „1. A társadalmi nemzedék fogalma a szomszédos évjáratoknak a társadalmi-történelmi térben elfoglalt helyét és az ebből adódó sajátos gondolkodási, cselekvési és viselkedési módját, közös érték- és normarendszerét jelöli. 2. A társadalmi nemzedék tagjai azonos társadalmi-történelmi tapasztalatokra tehetnek szert, s ennél fogva hasonló módon viszonyulnak a társadalmi valósághoz szemléleti, cselekvésbeni és viselkedési téren. 3. A nemzedéki létezés

a kortársiság kifejeződése mind egzisztenciálisan, a történelmi-társadalmi térben való rokon elhelyezkedés értelmében, mind tudati szinten, a közös élményekben, eszményekben, értékekben, normákban való részesülés értelmében. 4. A társadalmi valósághoz való nemzedéki viszonyulás az illető történelmi korszak domináns kultúrájának sajátos szimbólumaiban, nyelvezetében, értekeiben, alkotásaiban fejeződik ki, amelynek jelentéstartalma és értelme elsősorban azon korosztályok számára válik közvetlenül érthetővé, amelyek az adott történelmi időintervallumban és társadalmi kontextusban aktív, meghatározó szerepet játszanak. 5. Módszertanilag tekintve a társadalmi nemzedék érvényes szociológiai fogalma nem annyira az életkori sajátosságok közösségére, mint inkább az élmények, tapasztalatok, és az ezeken alapuló szemlélet, viselkedés és cselekvés közösségére helyezi a hangsúlyt, arra, ami a valós nemzedékekben a biológiai és pszichológiai túlmenően releváns társadalmi realitás.” (Veress 1999:252.)

Tehát a nemzedékterminusok – vázlatos – mindennapi, illetve a nemzedék szociológiai fogalmának tartalma, valamint az utóbbi elmélet és módszertani kereteinek rögzítése többé-kevésbé elégségesnek tűnik ahhoz, hogy az elemzést, a lehetőségekhez mérten, újabb analitikus és tartalmi szempontokkal egészítsük ki. Következésképpen a nemzedékfogalom, valamint a nemzedék kategorizációs besorolásai, illetve definíciói (státus, csoport, közösség, társadalmi kategória, intézmény, életmód) nem képezik tárgyát mostani vizsgálódásainknak. Szándékunk ugyanis itt nem más, mint egy sajátos, konkrét szellemi értéktermelő emberi létezési mód tudat/tudás szerkezete mintázatának bemutatása.

A mintázat vagy kulturális mintázat (Benedict) az érdekek és tevékenységek megválasztásából létrejövő alakzat, amely jellegzetes szerveződést hoz létre, esetünkben olyan nemzedéki szerveződési (tudati) alakzatot, amelynek rekonstrukciója dokumentumokból (visszaemlékezések, önéletrajzok, nemzedéki manifesztumok, naplók, publicisztikai írások stb.) végezhető el. Tehát ebből kell a szerveződés tényleges életét, az „érzések struktúráját”, az új nemzedék érzéseinek szerkezetét, azt a „más” rekonstruálni, amely az adott korban láthatólag mélyen beágyazott volt és viszonylag széles körben elterjedt, ugyanis nélküle a generációk közötti kognitív interakció, illetve kommunikáció nem lett volna lehetséges. Tekintettel arra, hogy az értelmiségi tudástermelésnek egy nemzedéki szegmense (írók, esszéisták, publicisták, tudósok) képezi a dolgozat tárgyát, így a kultúra legáltalánosabb háromszintű meghatározásából kell kiindulnunk ahhoz, hogy a nemzedéki pozíciók és szintek hálózatát is rögzítsük, s ezáltal világossá váljon, hogy a nemzedék érzéseinek struktúrája ugyan más, de ezt a más nem „valahonnan máshonnan” kapja. Érzésstruktúráját a kultúra mindhárom szintje, változó intenzitással ugyan, de átszövi. (Williams 1998:38.) Ezek a szintek: 1. az adott helyen és korban átélt kultúra, amely csak az akkor és ott élőknek nyílik meg teljesen; 2. va-

lamely korszak kultúrája; 3. a szelektív tradíció kultúrája – a megtapasztalttól az emlékezetig-szelekcióig sémát írnak le, amelyhez való változó intenzitású nemzedéki viszonyulás kijelöli az átértelmezések és torzítások széles skáláját. A nemzedék értelmiségi, szellemi értékeket, reprezentatív kultúrát termelő – ideiglenes elnevezéssel – szegmensének tudat/tudás konstrukcióinak megértésében, az elmondottakból következően, az emlékek hagyománnyá szerkesztett szelekciója, a szelektív tradíció (lásd a Veress-féle 4. tételt) jelentéstartalma és annak értelmezése tűnik első látásra figyelemre méltónak. A történeti-társadalmi struktúra differenciáltságát átszövi az időbeli differenciáltság, vagyis minden korszakban legalább három nemzedék él együtt, egyikük sem marad egy helyben, ebből következik, hogy az érdekek és az értékek skálája nemhogy nem stabil, hanem árnyalt, esetleg sokszínű. Mindemellett a szelektív tradíciót meghatározza az azt felhasználók társadalmi- kulturális kapcsolatrendszerekben elfoglalt pozíciója, a történeti-társadalmakban végbemenő változások milyensége, ennek intenzitása, illetve hullámmása. Következésképpen a szelektív tradíció nem statikus, legalább három, egymásba szövődő szinten járul hozzá az emberi létezés újratermeléséhez: első szinten általános emberi kultúrát teremt, a másik szinten létrehozza valamely társadalom történelmét, s a harmadik szinten az egykor eleven kultúra jó részének elutasításához vezet.

A szelektív tradíció tehát mindenféle kulturális termelésnek előfeltétele, az a mintázat, amelyhez a nemzedéki tapasztalataikat, a társadalmi hálózatban elfoglalt pozíciójukat folytonosan értelmezik, feldolgozzák és viszonyítják. Mindez nem mehet végbe egy sajátos szellemi, érzelmi élmény és egzisztenciális elhatárolódás tudatosítása nélkül. Ki kell dolgozni, illetve rögzíteni kell a nemzedéki mi-tudat alapvető tartalmi vonatkozási elemeit, amelyek relevánsan megjelenítik az elhatárolódás szellemi, erkölcsi és társadalmi dimenzióit. Ez az individualizált nemzedéki identitáskonstrukció, akárcsak maga a nemzedéki probléma, modern fejlemény, az autenticitás eszményéhez kapcsolódik, amely a morális hangsúly áthelyezéséből ered. A helyes cselekvés eszköze (morálisang súly-áthelyezés) csak önmagukhoz és saját különös létezőmódunkhoz (autenticitás) igazodva használható, ahhoz, hogy a létezésnek egy sajátos, az „én” és/vagy a „mi” útját követhessék. A sajátos út, az egyénben vagy csoportban benne lévő, belső mélységekkel bíró, az utánzást kizáró, morális eszmény, amelyet a partikuláris hagyomány erősít. A bensőségesség az egyén és a csoport belső természetével való kapcsolatnak az a fajtája, amely implikálja az eredetiséget, azt, ami sajátos, egyedi hangskálát kölcsönöz neki. Az emberhez méltó, teljes életet nem külső körülmények diktálta modellek alakítják, hanem életmódot a magamban lévő modell szerint formálok. Vagyis az identitás, elismerés, autenticitás, eredetiség annyit jelent, hogy az egyén vagy a csoport hűséges önmagához, saját eredetiségéhez.

Amennyiben ezt megfogalmazza, annyiban meg is határozza önmagát. megvalósít egy lehetőséget, ami sajátosan az övé (Taylor 1997:125-133).

Más szóval az önmegvalósítás és önbeteljesítés az egyes emberek között, valamint a kultúrák között (Herder) azt jelenti, hogy mindenkinek hűnek kell lennie saját hagyományához, kultúrájához, illetve csoportértékeihez, eszményeihez. Látható, az identitás és elismerés szerkesztése egyrészt azonos azzal, ahogy a nemzeti kultúrát felépítik, másrészt azzal, ahogy egy nemzedék önmagát meghatározza. Vagyis a nemzeti kultúra autenticitása, eredetisége személyek és csoportok önmeghatározásához kapcsolódik. Az identitás-autenticitás modern formája, természeténél fogva, dialogikus jellegű, a „szignifikáns másikkal” (H. Mead) való interakcióban valósul meg, ami arra utal, hogy a román hivatáselit kognitív interakciójában az „új”, a „nemzedék” jelzők azt a dialógust jelenítik meg, amelyben ezen jelzők segítségével a diskurzusban részt vevők el kívánják ismertetni és határolni magukat a régiektől s az idegentől. A literátor csoportok illetve a nemzedéki tudáselitok identitáskonstrukciója szinte minden egyes esetben, tehát az egyenlő elismerésen túl az erkölcs és a kultúra világában is, minőségi áttörésre vállalkozik, egy lealacsonyító, utánzó állapot meghaladása a cél. A vázolt identitás-autenticitás modell lényegében arra a csoportközi interakcióra, kommunikációra, illetve dialógusra hívja fel a figyelmet, amelyben a nemzedéki szegmens (elitek) felépítik és érvényesíteni kívánják az önazonosságukat és elismertségüket. A nemzedéki identitás-rögzítés, legalábbis tudáselitok szintjén, egyben az orientáció kijelölését is magában hordja, amely – mint látni fogjuk – a szelektív tradíció (értékek, intézmények stb.) alapjain, annak negatív, illetve pozitív értelmezésével történik. Az identitáskonstrukciók és az azt involváló legitimitás (elismertetés), a nemzedéki orientációk megfogalmazása az esetek többségében nem csoportos, hanem egyéni vállalkozás, amikor is a kezdeményező szubjektum (nemzedékvezér) saját szubjektív tapasztalatait, érzelmi, élményvilágát s az esetleg azt átszövő vagy motiváló egzisztenciális léhelyzetét kivetíti, csoportproblémává teszi.

Illusztráljuk vázlatos kijelentéseinket egy nemzedéki szegmens (tudáselit) példáján, amelyből láthatjuk, hogy a tagadás-elhatárolódás, az identitás és elismertetés elemeit miből építik fel és az új orientáció kellékeit a tradíció melyik rétegeiből aktualizálják, és hogyan töltik fel azt „új” tartalommal.

Példánk jelentősége és egyben sajátossága abban van, hogy hasonló nemzedéki manifesztummal térségünkben nem találkoztunk, tehát itt azt az ún. 1927-es fiatal román nemzedéket, tudat/tudás struktúráit mutatjuk be, amelynek önjelölt szellemi vezére Mircea Eliade volt. Vagyis itt arról van szó, hogy Eliade szerkeszti meg a mikrokozmosz érzelmi, élmény-, érték- és erkölcsi motivációinak alapjait, illetve az új orientációt, mert „a nemzedék húsa és lelke még titok, ennek ellenére a nemzedék hivatott arra, hogy

megalkossa az első román szintézist, mindazokkal a bűnökkel és jótéteményekkel együtt, amelyekkel a román lélek terhes.” (Eliade IV.1993:497.) A címzettség, a tizenkét részes *Intinerariu spiritual* (Szellemi útirány) című sorozattal a húsz-huszonöt év közötti egyetemi fiataloknak szól, akiknek közös szellemi cselekvési platformot ajánlott. Eliade irányadása-útmutatása egy sajátos mikroszituáció világára orientált, azokhoz szól, akiket közös szellemi életérzés kapcsol egymáshoz: „barátok és ellenfelek, akiket ismer”. Szociológiai értelemben a felhívás-útmutatás az egyetemi diákság (a nemzedék) elitjét veszi célba. Azokat, akik valamilyen formában (főleg a publicisztika, a művészetek, az irodalom, a tudomány területén) már bizonyították alkotói képességüket, és eszmei-ideológiai pozíciójuk még bizonytalan, csapongó. Az alaktalan, az életet tapogató, ellentmondásokkal terhelt nemzedéki szegmens körülhatárolása és jellegének rögzítése, normális történeti időben, a lelkiesség azonossága alapján nehezen megragadható. Noha létezik az életkori, szellemi társadalmi pozíciókból adódó feszültség a saját nemzedék tagjai között, nemzedéke mégis egységet alkot a számára, ami úgy látszik szubjektív perspektívából jobban megragadható. Eliade tehát egy antipációs eljáráshoz folyamodott.

Az azonosság, egység feltételét, a nemzedék individualizálását közös élményhez kapcsolja, a „katasztrofális méretű válsághoz”, mint például a háború. A nemzedékek, amelyek filozófiai, politikai, vallási „kis válságokon” esnek át, azok mozgékonyaságuk folytán sem rögzíthetők. Úgy látja, hogy minden egyes nemzedéknek megvannak a saját szükségletei, kínjai és ambíciói, amelyek organizmussá formálják, még akkor is, ha bizonyos kilengéseket el kell fojtani. Az ellentmondások termékenyek, szükségesek és fatálisak. Mindezek individuális tapasztalatok, nélkülük azonban nem jöhet létre az életet és tudatot integráló nemzedéki önazonosság-tudat. A nemzedékek konfigurációját, az alkotás parancsoló szükségletének eszközeit a kollektív tudat idegzónájába helyezi. Valamennyi korábbi, „új” jelzővel született román szellemi irányadás is a kollektív tudattal való bensőséges kapcsolatra hivatkozott, azzal az ígérennyel lépett fel, hogy csakis ő az autentikus, belső lényegi értékek hordozója, szószólója. Eliadéék esetében az egymáshoz kötöttség, a nemzedéki összetartozás az önvizsgálat eredménye, ami részéről a kisajátítás jegyében történik. A szubjektív tapasztalatok, benyomások korábbi mintázatok szerint összegződnek, abban a küldetés-tudat-mintában, amely meg van győződve arról, hogy a szegmens-identitás és annak szellemi irányvonala rögzítésével fordulatot válthatnak ki a kultúra szférájában. Az önbizalom a küldetés-tudatból származik, amely, érthetően, képromboló, különben hogy is szerkeszthetné meg a rokon elhelyezkedés (Mannheim) identitás-autenticitás profilját?! Különösen akkor, amikor többen léptek fel a spiritus rector igényével (Nae Ionescu, Crainic), így tisztázni kellett, hogy a nemzedék önmaga életvilágának tapasztalatával csak maga rendelkezik, mert „Nekünk van jogunk

erre, és csak Mi juthatunk a konkrét és gyümölcsöző eredményekre". (Eliade IV.1993:459.) Az öregek tapasztalatai, életérzése, eszmevilága más és nem is korszerű, ezért kell, mondja Eliade, a fiataloknak egymást keresni, soraikat rendezni, tudatosítani bennük a nemzedéki azonosság vonását. A tavasz metaforája érzékelteti a feltámadást, azt a nemzedéktudatra ébredést, amely felszínre képes hozni a fiatalok életét; vitális energiáit, szervező- és alkotóképeségét, azonosságát, mindazt, ami „Mi” vagyunk. Eliade, mint azt már többször jeleztük, a fiatal nemzedék elitjét veszi számba, azokat, akikben tudatosult a lelki-szellemi pozíciók közelsége, akikben ezt a tudatot változatos és tragikus gyermekkori tapasztalatok erősítették, akik megismerték az életet szüleik és főleg olvasmányaik révén és akik képesek feltenni a kérdést, hogy ez idáig mi az, amit nem tettek meg.

Az életkori sajátosságok, a gyerekkori élmények (első világháború), a viszonylagos szellemi azonosság (nevelés, olvasmányok), az életérzés korszerűsége azok az értékek, amelyek Eliade nemzedék fogalmát alkotják. De ez az értékkapcsolódás nem elégséges ahhoz, hogy individualizált nemzedéki összetartozás (Mannheim) és identitás képződjék. Ahhoz egy olyan fókuszos élményre van szükség, amely az életkori-szellemi rokon pozíciókat egyesíti, és elhatárolja a korábbi nemzedékektől. Ennek az élménynek a „vallási válság” intenzív megéléséből kell fakadnia, ugyanis ez az első nemzedék a román kultúrában, amely egy teljesebb életet élt meg, rendelkezik a racionalizmus, a művészet, a miszticizmus tapasztalatával. Mindez pedig az élet olyan valóságát tárta fel előttük, amely ismeretlen a régi generáció számára. Eliade nemzedékét a szellem obszedálta, azok a szellemi értékek, amelyek nem származnak a gazdaságból, a politikából, a technikából, de még csak a parlamentarizmusból sem. A tiszta szellemi értékek, az „abszurdításig szellemiek, keresztény értékek.” A szubjektív tudat/tudás élményeit kivetíti, általánosítja és – a nemzedéki szegmens nevében – hadat üzen a idegenből hozott pozitívizmusnak, a racionalizmusnak, mert tisztában van a tudat differenciált állapotaival. Nem Nae Ionescu személye-e a példa rá, hogy egyazon személy lehet mélyen logikus, misztikus és avantgárd? A tudatnak ezek a párhuzamos terei és a még számba jöhető lehetőségek arra ösztönzik Eliadét, hogy a nemzedék fő feladatát: a szintézist alkotásban jelölje meg. Az „idők jele a szintézisre való törekvés”, amit azonban „organikus” módon képzel el. Olyan „erő és intuíció” eredményének, amely a nemzedék „autentikus” belső lényéből fakad. A legteljesebb szintézisnek a személyiségben kell feloldódnia, mert „mi ismerjük és elviseljük a misztikus tapasztalatokat is.” (Eliade IV. 1993:461.) A leendő nemzedéki konfiguráció lelki térképén kijelölt orientációk és megvalósításuk módjai, az ortodox vallási élet mint a szellem autentikus forrása, amelynek alapjain belső, a lényük mélységeiből fakadó organikus szintézis alkotható meg, nem más, mint a nemzedéki szegmens önazonosság- és elismertetés igényének rögzítése. Azonban ez önmagában

kevés, ehhez képrombolásra is szükség van, a régi módszerek, s az azokat képviselő személyiségek, intézmények által vallott értékek megkérdőjelezésére. A tagadás, nem a fennálló hanem a megszokott értékek és intézmények tagadása az a technika, amellyel teljesebbé teheti a nemzedéki szegmens identitás- és legitimitáskonstrukcióját. Eliade elsőként az intézményi, egyetemi dilettantizmust veszi célba, pontosabban a pozitivistá racionalis tudományos módszer az, ami irritálja. Ez érthető, hiszen a nemzedék előtt álló „testes valóság” lényeges igazságainak megértését csak a gyűlölet, a szeretet, a szenvedély szolgálja. Azért, mert ezeket „nem lehet oksági kapcsolatokat kimutató fogalmi rendszerbe elrendezni”. Noha a „szenvedély nem helyettesítheti a tudományt”, mégis a szenvedély azzal, hogy akarja az új igazságot, olyan érveket fedez fel, amelyek „meggyőzik a tudományos világot”. A paradoxon tehát egy olyan tudatból fakadhat, amely tagadja a hierarchiát, olyan tudatból, amely nem érti a rendet, a törvényt, a morált, egy olyan tudatból/tudásból, amely léttranszcendentált. Következésképp egy új, „konstruktív dilettantizmussal” kell felváltani a régit, különben hogyan valósítható meg az organikus szintézis.

A referenciaminta a történetfilozófia, ugyanis azt, Eliade meglátása szerint, tisztán látó, plasztikus gondolkodású filozófusok hozták létre: Montesquieu, Vico, Gobineau, Marx, Chamberlain, Spengler, akik „mind dilettánsok voltak, és esetenként zseniális szintéziseket alkottak”. A történetfilozófia láthatóan kettős, a leendő nemzedék által támasztott igénynek tesz eleget: egyfelől kielégíti az egyetemes oksági igényt, amelyből a világot szövik, másfelől pedig a történelmi tény fluid és vibráló valóságára támaszkodik. (Eliade IV.1993:467.) Minthogy a generációnak a konstruktív dilettantizmus melletti elkötelezettséget ajánlja, a romantikus szellemű történelem kedvelését, így a különbség, ami a nagyok és köztük van, nem a „módszerben, hanem a vízióban van”. Mert „mi is történetfilozófiát értünk a történelmen”. Eliade (nemzedéke) között és a fentebb említettek között például annyi a különbség, mint Marx és Chamberlain között. „A plasztikusan megvalósított és egy ideológia által illusztrált egyetemes szintézis az a vonás, ami minket a filozófiai dilettánsokhoz közelít”. Ennek oka az, hogy Eliade a nemzedék számára a filozófiai dilettantizmusban látja a bátorítást az „egyetemes rekonstrukciójára”, ugyanis az „elit tudat” számára a racionalis tudomány elégtelen, márpedig az elit szintézis nélkül fegyvertelen. A szintézis, amely a belső erőt, a bátorságot, a sokrétű tapasztalatok lehetőségét, a misztikus életet jelenti, a „szellemi egyensúly feltétele”. Ismeretelméletileg, láthatóan, a „szintézis az intuíción” mint a dilettantizmus alapjellemzőjében találja meg módszerét. Ebben az értelemben az intuíció „a tények anticipálása, az örök átugrása, az összetett viszonyok körének lezárása”. A matematikai gondolkodók felfedezéseikről tett „misztikus vallomásai” – fény, villám, eksztázis, megvakulás – csak erősítik benne a racionalis gondolkodás elégtelenségeit, s az

intuíciónak (Bergson) mint tudományos módszernek a primátusát. Így tehát a nemzedék számára is az intuíció azonos a szintézissel, vagyis a „dilettánsok horizontjaival.” (Eliade IV.1993:469.)

A laboratórium és a katedra elleni támadása, a „hivatalnok tudós” elmarasztalása, akinek „tudati grafikonja a gyűjtő, a mániákus és a szerelmes pontjaival érintkezik”, a merevségre, a mesterségességre utalnak. Vele állítja szembe a „tudományos romantikát”, amely termékeny és alkotó, s módszere érthetően az intuíció. Ebből következik, hogy a nemzedék, amelyet az egyensúly és a szintézis kínoz, nem lehet elégedett a klasszikus értelemben vett tudománnyal, az elégtelen az elittudat számára, különösen, ha a tudománynak társadalmi funkciója is van. (Eliade IV.1993:473.) Hasonló módon az irodalom sem elégíti ki a nemzedéket, ugyanis a „művészet (a vers is) tiszta szintézis”, az „irodalom tisztátalan és elégtelen”, mivel, akárcsak a tudomány, az irodalom is csupán egy aspektusa a kultúrának. „A kultúra a tapasztalatok értékesítője és szervezője, az irodalom a tapasztalatok konkretizálása”. Más szóval Eliade nemzedéke számára azért tartja meghaladottnak és elégtelennek az irodalmat, mivel az a kevésbé differenciált román kultúrában túlsúlyban volt, és egyoldalúvá, irodalomcentrikussá tette a kultúrát. Ha a generáció eszménye az egyensúly a szellem szférájában, különösen a vallási alapokra helyezett egyensúly megteremtése, akkor az irodalom (ez estben a próza), amely szentimentális, szenzuális, idealista, vagyis a „közepesen fejlett tudatokat elégíti ki”, akkor a transzcendens elittudat számára nem lehet kielégítő. Azért, mert az elittudat a szintézisre törekszik, így az irodalom partikuláris orientációja zavarólag hathat. Az „elittudat belső élete erős, gazdag és összetett”, igénye tehát az, hogy a megismerés funkciói egyre „határozottabban differenciálódjanak.” (Eliade IV.1993:484.)

Eliade kvalitatív nemzedékfelfogásában a kiindulópont a feltételezett „nemzedéki szellemiség”, amely nemzedékének sajátja, noha – mint láttuk – még nincs nemzedék, csak annak anticipációja. Az elhatárolódást az idősebb nemzedéktől a háború tapasztalata, élménye hangsúlyozásával erősíti, amely minden területen „a lélek értékeit” helyezte előtérbe. A háború utáni korszak alapvető jellemzője „a teljes és autentikus szintézisre való törekvés”. Ez pedig igényli „a szellemi komolyságot, a tapasztalat misztikába való integrálását, a laboratóriumi, egyetemi tudományos szellem bírálatát, amely csírájában elsorvasztotta azokat a lehetőségeket és funkciókat, amelyek segítségével megvalósítható lett volna a személyiség belső egyensúlya, harmóniája”. (Eliade IV.1993:477.) Az eredeti szintézis, amelyre Eliade a fiatal nemzedéket ösztönzi, a tapasztalatok iránti fogékonyság, az értékalkotó, lelki virtualitások fejlesztése. Azonban ezek a képességek, amelyek, mint láttuk, különféle tapasztalatokból származnak, nem kaotikusan megvalósulók, hanem a személyiség, a mester, a könyv, az iskola által fegyelmezett, irányított folyamat részei. A kultúra

dimenziójáról van itt szó. Ez az a keret, amelyben az értékalkotó eredetiség kitermelődik. Itt Eliade nem általában kultúráról beszél, hanem arról, amelybe a nemzedék tapasztalatai, élményei ágyazódnak. Nem véletlen, hogy a kultúrát azonosítja a tapasztalattal, és a társadalom más értékeitől (gazdaság, politika) független lelki-szellemi szféraként fogja fel, amelyet nemcsak egyénekre, hanem népekre is igaznak tart. Tehát itt az identitás-autenticitás-legitimitás szerkesztésnek fentebb vázolt modellje konkretizálódik. Ugyanis Eliade szerint a „kultúra élő szellemi univerzum, amelynek forrása a belső lelki élet és a tapasztalat, ugyanakkor a belső lelki élet mindig szintézis, ösztönzője az etnikai tartalom – vagyis a kultúra mindig etnikailag színezett és egyénileg árnyalt”. (Eliade IV.1993:478.) A spengleri gondolatokhoz kapcsolódva a kultúra nála is partikuláris, eredete-tartalma szellemi, vallási, a civilizáció etnikai határokat átlépő, anyagi, gazdasági. A kettő között antinómiát nem élezi ki, mert a partikuláris tapasztalatok, a lelki élet eredetisége szempontjából egyrészt a vallást, másrészt a pedagógiát tartja a nemzedék számára formatívnak. A román kultúrában azonban mindkettő hiányzik, különösen az a *nisus formativus*, amelyben a misztikus tapasztalat mint a szellemi egyensúly struktúrája és katalizátora van jelen. Minthogy az ismeretek – vallási és pedagógiai – egysége hiányzik, „tulajdonképpen román kultúráról alig lehet szó”. Van ugyan egy „gyanús francia eredetű civilizáció, amely lelkesíti a perifériát, fertőzi a politikát és kínozza az elitet”, azonban ez nem a kultúra, az alkotás környezete, sem az intézmények, sem a személyek nem alkalmasak erre. Következésképpen: a feladat a fiatal generációra vár, hogy a közös tapasztalatokat, élményeket egyensúlyba hozza, megfegyelmezze, s a tudattartalmakban értékesítse. Más szóval a kultúrának, az egyház és a pedagógia ismereteinek egyesítése révén, a fiatal nemzedék igényeihez igazítva, új irányt kell adni.

Az új irány, vagyis a nemzedéki szellemi irányváltás fókuszába Eliade a teozófiát, a miszticizmust, s az ortodoxiát helyezi. Ezek együtt technikák és tartalmak a kitűzött cél, a szintézis megalkotásában. A régi, nem kompromittált teozófiához való visszatérést szorgalmazza, amelyben „a rejtélyes lélek igaz tudománya teljesedett be”. Ugyanakkor a teozófia mint elfogadható tapasztalat kielégíti a történelmi és filozófiai romantikát, a fiatal tudatok morális igényeit és a metafizikai ugrások utáni vágyat. Annál is inkább, mivel a protestánsoknál és a katolikusoknál sok fiatal a teozófia közvetítésével jutott el a materialista filozófiától a kereszténységig. (Eliade IV.1993:486.) Minthogy a miszticizmus a nemzedék több tagja számára már realitás, így a többiekben is tudatosítani kell, hogy a misztikus tapasztalat, a vallási valóság funkcionális aktualizálása az egyetlen, amely beteljesíti az organikus vágyakat, a harmónia és az egység iránti vágyat. A nemzedéknek tehát az Istent kell keresnie és megtalálnia, mert csak ezáltal lehetséges az új szintézis, az az egyensúly, amelyet a régi nemzedék

keresett, de nem talált meg. (Eliade IV.1993:492.) Azonban a nemzedék tagjai közül többen képtelenek organikusan elsajátítani az ortodoxiát, noha a szellemi nyugtalanság és a szintézis keresése győzti őket. Ezért Eliade útmutatása, miközben a vallási tapasztalat aktualizálását sürgeti, valamilyen fatalisztikus: „a nyugatiak katolicizmusban születnek, a keletiek eljutnak az ortodoxiához”. Az „eljutnak” kifejezés folyamatra utal, vagyis a nyugati vallásokkal szemben az ortodox vallás szellemi állapot (Blaga, Nae Ionescu). Olyan organikus szellemi állapot, amelyet fokozatos lelki tapasztalatok útján lehet elsajátítani. „Az ortodoxia számunkra autentikus Kereszténység, amelyet friss és meleg lelki tényekben kell aktualizálni. Kereszténynek kell lennünk, hogy az életnek értelmet adjunk, olyan értelmet, amely meghaladja az egyszerű humanizmust, és kijelöli azt a metafizikai ösvényt, amely egyedül képes irányítani bennünket. A Kereszténység a világegyetem tengelye, és benne mi is. Azok a tudatok, amelyek tényleges lelki életet élnek, csak a kereszténység révén tudnak eltávolodni a lét tragikus érzésétől. Se jobbról, se balról nincs más, mint üresség. Megjelenése azt jelenti számunkra, hogy Krisztus az élet tengelye, sejtje, Ő a lendület, a szeretet, az alkotás. Krisztus bizonyítja a transzcendens valóságot és a lehetőséget, a vallásos tapasztalat által eljussunk hozzá. (...) Krisztus megismerése átlényegíti a tudatot, és édes gyümölcsökkel gazdagítja.” (Eliade IV 1993:495.) Mindebből az következik, hogy Eliade szerint személysége csak az (ortodox) kereszténynek lehet, ugyanis csak így valósítható meg a pogány szenzualizmus és a termékeny keresztény tragikus élet közötti egyensúly, illetve oldható fel a hús és a lélek közötti ellentét, valósítható meg az eredeti szintézis. Alapvetően az ortodox vallást helyezi a nemzedék identitásának-legitimításának központjába, ez az eredetiség (autenticitás) forrása is: „a keresztény élet a lelki értékek biztonságát s ezen értékek állandóságát jelenti, vagyis optimizmust, önbizalmat, termékenységet, egyenes utat. (...) Mi egy tulajdonképpeni kereszténységet akarunk, vagyis olyant, amely friss, értelemmel terhelt, életközeli ajándék, dús tapasztalatok eredménye. Azt akarjuk, hogy emberből Isten embereivé váljunk (...) Egy ortodox lehet askéta vagy hitvány. Milyen jelentősége lehet ennek? A vallási tapasztalat, a Krisztus iránti szeretet ugyanaz marad.” (Eliade IV 1993:496-497.) Így vagy úgy, bármilyen utat követnek is a nemzedék tagjai, előbb vagy utóbb eljutnak az ortodox keresztény tudathoz, ami Eliade szerint is kemény megpróbáltatásokat, hősiessé kiállást igényel.

A korábban mondottakhoz kapcsolódó másik megközelítésben a fentebb leírtakhoz képest többé-kevésbé azt látszik bizonyítani, hogy a szubjektív én, Eliade önmagát és nemzedékének elitjét (szegmensét) esztétikai-motívális szférába emeli. Pontosabban az egyén és általa megcélzottak esztétikai-morális létezés megalkotott alanyaiként jelennek meg előttünk. Az esztétika ez esetben olyan kontingens tényező, amely „meghatározza azt, amik ma vagyunk.” (M. Foucault 1996:88.) Ez pedig abból a gyakor-

lati szerepből fakad, hogy élményeit, érzéseit, szellemi habitusát problémaként jelenítse meg, olyan problémaként, amely nonkonformmá teszi viszonyát a létezés valamennyi szférájához, azokat az esztétikai és morális tökéletlenség, hamisság, megmerevedettség, széttöredezettség színtereiként tapasztalja meg, illetve láttassa. Mindezek egy bizonyos beállítódásból fakadnak: Eliade esetében a szelektív tradíció altalaját képező ortodox vallás az új kultúra szellemi bázisa és kerete, ezen az alapon kell létrehozni az új szintézist, ezt jelöli meg a nemzedéki szegmens feladataként. Tehát a beállítódás kultúrateremtés, ami olyan feladat, amire az egyénnek kell vállalkoznia, erre morálisan is kötelezettséget kell éreznie.

Az esztétikai és morális létezés iránt elkötelezett szubjektum célja Schiller óta, és látjuk Eliadénál is, a sokoldalú, harmonikus, szintézisalkotó szubjektum és az organikus társadalom. Itt olyan szubjektív eszményről van szó, amely a román nemzedéki konfigurációban szinte kizárólag csak Eliade önmegvalósítása. Ezt az általa ténylegesen gyakorolt esztétika mint etikát, vagy (aszketikus) életvitelt követendő példaként statuálja. S az ehhez az életvitelhez való alkalmazkodást nem véletlen, hogy nem a nemzedéki évjáráta egészétől követeli, hanem annak szegmensét, az elittudattal rendelkezőket célozza meg, azokat, akik a kultúra alkotására képesek, illetve predesztináltak. Ez a fajta esztétikai beállítódás, vagyis kritikai szemlélet ugyanakkor visszahúzódtatást igényel az élet mindennapi tudás- és cselekvésszféráitól, hiszen azok – mint láttuk – eleve problematikusak, különben hogyan lehetne igazolni a nonkonform magatartást. Végeredményben az Eliade által megfogalmazott orientációk egy életvitelt (Weber), más szóval olyan technológiát (Foucault) jelentenek, amit a szociológia a személyiséggyakorlat fogalmával ír le, vagyis az egyének megtanulják, hogyan alakítsák át önmagukat különböző fajtájú élmények, érzelmek és cselekvések szubjektumává, hogy életük meghatározott típusú szerepeinek jelentőséget és formát szerkesszenek. (Ian Hunter 1998:72-85.)

Végezetül szólnunk kell magáról a történeti-társadalmi kontextusról, amelyben ez az elitista mintázatú nemzedéki reflexió megfogalmazódott. Az első világháborút követően a korábbi liberális-nacionalista vonulatot felváltotta egy szélsőjobboldali nacionalista ifjúsági mozgalom (Mihály Arkangyal Légió), amely forradalmi változásokat akart az élet minden területén. Ezzel párhuzamosan bontakozott ki, szintén egyetemi környezetből, az Eliade kezdeményezte nemzedéki tudatosodás, amelynek főbb eszmei értékvonatkoztatásait fentebb ismertettük. Mindkettőben közös vonás, hogy eszmei hivatkozási alapja az ortodox vallás volt. Az Eliade kezdeményezte nemzedéki szellemi termelés, a Criterion Egyesületben (1934-ig, feloszlásáig), valamint lapjaikban (Floarea de Foc, Credinta, Dreapta, Ideea Româneasca, Decembrie, Axa) artikulálódott, az életkori (biológiai) és szellemi (entelektheia) szférán túl társadalmi változásokhoz is kapcsolódott.

Az ország viszonylagos demokratizálása (földreform, választójogi reform), a román etnikum favorizálása a felsőoktatásban, az adminisztrációban, a hadseregben, a politikai életben, a tudományban, a kultúrában stb., csak néhány azok közül a tényezők közül, amelyek következményeképpen a felsőoktatás megnyílt a rurális származású fiatalok tömegei előtt. A területi csatolásokkal az országot lelkesedési hullám öntötte el. A megnagyobbodott területtel arányban lévő teljesítmények utáni vágy erős volt, különösen a kulturális szférában. Minthogy első generációs értelmiségiekről van szó, erős rurális kötődéssel, az egyetemi központokban megőrizték és ápolták a szociokulturális mintákat és regionális származási szolidaritást. Nem véletlen (bár Eliade bukaresti katonatiszt fia, vidéken tölti gyermekkorát, Cioaran és Blaga is Seben melletti falusi ortodox papok fiai; Noica szintén vidéki hivatalknok fia), hogy itt a nemzedéki összetartozás mint társadalmi jelenség a társadalmi mezőn belül kettős, „rokon elhelyezkedést” (Mannheim) mutat: származásit és egyetemitanulmányit. Mannheim felvetette, de nem válaszolta meg azt a kérdést, hogy az új nemzedék mikor ébred nemzedékszerű pozíciójának tudatára, vagyis nemzedéktudatra. S hogy miért éppen a legújabb időkben alakult ki a nemzedéki egység tudatossága. (Mannheim 2000:218-219.)

Esetünkben úgy tűnik, hogy a szociális-kulturális rokon elhelyezkedés (származás, tanulmány) mellett számolni kell az adott társadalom egészének alternatívahelyezetbe kerülésével is, amikor a régi módon már nem lehet vagy nem akarták folytatni, s az új horizontjai még nem voltak letisztultak. A román társadalom strukturálisan heterogén állapota többféle alternatívát hordott magában. Eliade, mint láttuk, a nemzedéki tudat, az egységtudat kialakulását a válsággal, a háborúval hozza összefüggésbe, amely az ismeretek világának összeomlását hozta, s az új helyzetben, a korszellemhez is igazodva, új prioritásokat kell előtérbe helyezni. A nemzedék közös élménye a háború, valamint a világ megismerésének ismeretelméleti és módszertani elégtelensége, amely az érzéseknek, a gondolkodásmódnak, a viselkedésnek sajátosságát kölcsönözt. Ennek konkrét tartalma az ortodox vallásban ölt testet. Itt nem csupán arról van szó, hogy a nemzedéki összetartozás, a rokon évjáratok sajátos otthonról hozott hagyománya, mintái történetileg, kulturálisan az ortodoxiába ágyazottak, hanem arról is, hogy ezt a szelektív hagyományréteget a formális képzésben tovább erősítették. Amikor Ortega azt mondja, hogy egy nemzedék a másiból születik, akkor a metafora a természeti (biológiai) dimenzió túl a kvalitatív (Dilthey) szellemi átöröklésre is utal. Eliade nemzedéke esetében is éppen erről van szó: A hétköznapi tudást, a hagyományok átszötte mintákat egy magasabb szellemi, mitohistóriai érvelésben újra elbeszélték, ami erősítette sajátos, belső lényükből fakadó különösségüket mint önazonosságuk és elismerésük egyetlen helyes útját. S a válság nem egyszerűen kontinentális katasztrófaaként jelent meg, hanem azt mint saját világuk sikertelenségét, mint az idegen minták utánzásának következményét élték át. A megoldást a sajátos belső szellemi-lelki hagyo-

mányoknak a világ megismerésének tengelyébe helyezése jelentette. Ennek felismeréséhez több korábbi konzervatív beállítottságú előd szolgáltatta a muníciót, Eliadéék esetében csupán a hangsúlyokat kellett áthelyezni.

Az értékek szelektciója, a revízió tudatosan olyan szférára irányult, amely bizonyos értelemben túlbeszélte volt a társadalmi mező egyes szektoriban. Miközben a reflexió a nemzedéki elit identitása és legitimitása körül folyt, láthatóan a kultúra dimenzióját fogta át. A cél a korábbi pozitivistá-racionalista diskurzus „fellazítása”, amely nem vagy csak kétes válaszokat tudott adni a lelki-szellemi élet kérdéseire, főleg azokra, amelyek az etnikailag színezett kultúra autentikus lényegiségét képesek lettek volna funkcionalizálni a modern kihívásokhoz. A frusztráció a sikertelenségből fakadt, részben a nem realizált modernizációból. Mindazok az elégtelenségek, amelyekre Eliade hivatkozik, erre a sikertelen modernizációra utalnak, tehát más utat kell követni. Ennek az útnak szellemi-lelki kellékei tovább éltek a nemzedéki elit élményrétegeiben, kezdve a gyermekkor természetes világképétől a későbbi tapasztalatokig. Ezek az élmények ténylegesen a „mi” orientációra vallanak, nemcsak a hivatáselit tudatában, hanem a fiatal évfjártat többségében. Nem véletlen, hogy Eliade transzcendens tudatra vágyó elitnemzedéke ezen az autochton-ortodox természetes beállítódáson belül próbálja meg az újítást. Ebben semmi különös nincs – román viszonyok között. A szellemi szféra szinte egészében a tematizálás középpontjában a rurális világ, valamint az ortodoxia mint az esedékes konzervatív forradalom által létrehozandó lényegi, autentikus világ struktúrái álltak.

Eliade és a nemzedéktagok többségének intellektuális elhelyezkedése, a kiindulási pozíciót tekintve (szellem, kultúra) eredetileg kizárta a politikát, visszahúzódott, mivel a társadalmi-szellemi mezőt kitöltő érdekpolitika és liberális kozmopolitizmus negatív élményként tapadt meg bennük. Azonban a szociális és szellemi világ általuk szorgalmazott új módon való értelmezése csakis olyan alternatívára irányulhatott, amely potenciálisan benne volt társadalmuk történeti szerkezetében és hagyományrétegeiben. Miközben kiemeli a szelektív tradícióból az ortodox vallást, s azt a többé-kevésbé szekularizált nemzedéki szegmens eszményévé emeli, amely mellel neotomista inspirációkra utal, nem veszi észre, vagy nem akarja észrevenni, hogy a kijelölt orientáció túlbeszélte, nyitott kapukat döngtet. A román egyetemi oktatásban, Nae Ionescunak köszönhetően, nem a teológiai elmélkedés hódított teret, hanem a metafizikai miszticizmus, így tehát az egyetemi képzés kánonjával szembeni oppozíció áttetsző, hiszen azokat a korlátokat támadja, amelynek tudat/tudás struktúráit élményként élük meg. Azt mondhatjuk tehát, hogy ha a változások iránya a kialakult állapotoktól függ, ami meghatározza azt, hogy az adott szituációban mi a lehetséges, akkor azt is látnunk kell éppen a román eset kapcsán, hogy a változás az érdeklődéstől is függ, amely a cselekvő szerepét meghatározott pozíciója függvényében alakítja. Ugyanis azt állítottuk,

hogy a kulturális mintázat az érdekekből és tevékenységekből létrehozott alakzat, ebből kell az érzések, élmények struktúráját rekonstruálni. Eliade esetében az érdeklődését szinte gyermekkorától kezdve a vallásos téma tölti ki, a misztika, a metafizika iránti fogékonyság, olyannyira, hogy ebben és ehhez közeli témákban az egyetem kapujának átlépése előtt már több mint száz dolgozatot publikált. A nemzedéki mezőben elfoglalt pozícióját, vagyis a sajátos szimbolikus tőkéjét (Bourdieu), hírnév-elismerés tehát már megalapozta, a következő lépése az volt, hogy intézményesítse pozícióját, vagyis önmagát nemzedéki vezérként posztulálja, s ezen nonkonform prófétai szereppel nemcsak gyarapítja kulturális tőkéjét, hanem ezáltal lehetőség nyílik arra, hogy a kultúra korábbi termelőit és az általuk kanonizált értékeket hasznavehetetlennek nyilvánítsa az új szintézis, illetve nemzeti kultúra létrehozásában.

HIVATKOZÁSOK

- Foucault, Michel: *Cuvintele și lucrurile*. Univers. 1996. București.
- Mannheim Károly: *Tudásszociológiai tanulmányok*. Budapest. 2000. Osiris. pp. 201-253.
- Câmpul universitar și actorii săi*. (Szerk. Adrian Nedelcu.) Iași. 1997. Polirom.
- Dreptul la memorie*. Szerk. Iordan Chimet. IV Cluj-Napoca, 1993, Editura Dacia.
- Eliade, Mircea: *Memorii. I-II*. București, 1991, Humanitas.
- Hall, Stuart: *A kulturális identitás*. In: *Multikulturalizmus*. (Szerk. Freischmidt Margit). Budapest. 1997. Osiris-Láthatatlan Kollégium.
- Pászka Imre: *A román hivatáselit*. Budapest, 1999, Osiris.
- Sebastian, Mihai: *Jurnal 1935–1944*. București, 1996, Humanitas.
- Tardos Róbert: *Válasz Németh Dénes és Szántó Zoltán reflexióira*. In *Szociológiai Szemle*, 1998/2. 109-116.
- Taylor, Charles: *Az elismerés politikája*. In: *Multikulturalizmus*. (Szerk. Freischmidt Margit). Budapest, 1997, Osiris-Láthatatlan Kollégium.
- Veress Károly: *A nemzedékváltás szerepe a kultúrában*. Kolozsvár. 1999. Pro Philosophia – Polis.
- Williams, Raymond: *A kultúra elemzése*. In: *A kultúra szociológiája*. (Szerk. Wessely Anna.) Budapest, 1998, Osiris-Láthatatlan Kollégium.